

BANK AKTIVLARI SIFATINI BAHOLASH VA ULARNING MOLİYAVIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDAGI AHAMIYATI MUSTAQIL IZLANUVCHI

Gadayev Boburjon Xasanovich

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22649447>

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi tijorat banklari aktivlari sifatining iqtisodiy mazmuni, uni baholash mezonlari hamda banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashdagi ahamiyati tadqiq etilgan. Bank aktivlari tarkibida kreditlar, investitsiyalar, qimmatli qog'ozlar, banklararo mablag'lar va boshqa moliyaviy aktivlarning sifati bankning daromadlilik, likvidligi va kapital yetarliligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi asoslab berilgan.

Tadqiqotda aktivlar sifatini baholashda muammoli kreditlar ulushi, kredit portfelinin diversifikatsiya darajasi, ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun shakllantirilgan zaxiralar, riskka tortilgan aktivlar, kapital yetarliligi va likvidlik ko'rsatkichlaridan foydalanish masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, kredit risklarini erta aniqlash, aktivlarni muntazam monitoring qilish, qarz oluvchilarning moliyaviy holatini baholash va muammoli aktivlarni qisqartirish bank barqarorligini ta'minlashning asosiy omillaridan ekanligi yoritilgan.

O'zbekiston bank tizimining amaldagi ko'rsatkichlari asosida aktivlar sifati va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinib, bank aktivlari sifatini yaxshilash bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: bank aktivlari, aktivlar sifati, kredit portfeli, muammoli kreditlar, NPL, kredit riski, zaxiralar, kapital yetarliligi, likvidlik, riskka tortilgan aktivlar, moliyaviy barqarorlik, tijorat banklari.

Abstract. This thesis examines the economic content of the quality of commercial banks' assets, its assessment criteria, and its importance in ensuring the financial stability of banks. It is argued that the quality of loans, investments, securities, interbank funds, and other financial assets in the structure of bank assets directly affects the profitability, liquidity, and capital adequacy of the bank. The study examines the use of the share of problem loans, the degree of diversification of the loan portfolio, reserves formed to cover possible losses, assets at risk, capital adequacy, and liquidity indicators in assessing the quality of assets. It also highlights that early identification of credit risks, regular monitoring of assets, assessment of the financial condition of borrowers, and reduction of problem assets are key factors in ensuring bank stability.

Based on the current indicators of the banking system of Uzbekistan, the relationship between asset quality and financial stability was analyzed, and scientific and practical proposals were developed to improve the quality of bank assets.

Keywords: bank assets, asset quality, loan portfolio, problem loans, NPL, credit risk, reserves, capital adequacy, liquidity, risk-weighted assets, financial stability, commercial banks.

Kirish

Bank tizimining barqarorligi ko'p jihatdan tijorat banklari aktivlarining sifatiga bog'liq.

Bank aktivlari hajmining oshishi o'z-o'zidan bankning moliyaviy holati yaxshilanganligini anglatmaydi. Agar aktivlar tarkibida qaytish ehtimoli past bo'lgan kreditlar, yuqori riskli investitsiyalar yoki daromad keltirmaydigan aktivlarning ulushi ortib borsa, bankning moliyaviy barqarorligi zaiflashishi mumkin.

Shu sababli zamonaviy bank boshqaruvida aktivlar miqdoridan tashqari, ularning sifati, daromadliligi, likvidligi va risk darajasiga alohida e'tibor qaratiladi. Ayniqsa, kredit portfelining sifati bank faoliyatining asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Muammoli kreditlar hajmining ortishi bankning foiz daromadlarini kamaytiradi, qo'shimcha zaxiralar shakllantirish zaruratini yuzaga keltiradi va natijada sof foyda hamda kapitalga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bank aktivlari sifatini baholash tizimini takomillashtirish nafaqat alohida tijorat bankining barqarorligi, balki butun bank tizimida tizimli risklarning oldini olish nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar

Bank aktivlari sifati deganda aktivlarning bank uchun iqtisodiy manfaat keltirish qobiliyati, ularning o'z vaqtida qaytarilishi, risk darajasi va likvidligi tushuniladi. Sifatli aktivlar bankka rejalashtirilgan daromadni ta'minlaydi, past sifatli aktivlar esa kelajakda moliyaviy yo'qotishlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Aktivlar sifatini baholashda eng muhim indikatorlardan biri muammoli kreditlar – NPL ko'rsatkichidir. Kredit bo'yicha qarzdorlikning belgilangan muddatlarda qaytarilmasligi kredit portfelining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, bankdan qo'shimcha zaxiralar shakllantirishni talab qiladi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2026-yil 1-iyul holatidagi ma'lumotlariga ko'ra, bank tizimida jami kreditlar hajmi 642,8 trln so'm, muammoli kreditlar hajmi esa 22,9 trln so'mni tashkil etgan. NPLning jami kreditlardagi ulushi 3,6 foiz bo'lgan. Davlat ulushi mavjud banklarda muammoli kreditlar darajasi 3,9 foizni tashkil etgan.

2025-yilning shu davriga nisbatan muammoli kreditlarning kredit portfelidagi ulushi 0,2 foiz punktga kamaygan. Bu kredit portfeli sifatida ma'lum ijobiy o'zgarish kuzatilganligini ko'rsatadi.

1-jadval.

Bank aktivlari sifatini baholashning asosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Mazmuni	Moliyaviy barqarorlikka ta'siri
Muammoli kreditlar ulushi (NPL)	Muammoli kreditlarning jami kreditlarga nisbati	Ko'rsatkichning oshishi kredit riskini kuchaytiradi
Zaxiralar bilan qoplanish darajasi	Kredit yo'qotishlari uchun zaxiralarning muammoli aktivlarga nisbati	Potensial yo'qotishlarni qoplash imkoniyatini belgilaydi
Kapital yetarliligi	Regulyativ kapitalning riskka tortilgan aktivlarga nisbati	Bankning zararlarni qoplash salohiyatini ko'rsatadi
CET1 ko'rsatkichi	Eng yuqori sifatli kapitalning riskka tortilgan aktivlarga nisbati	Bankning moliyaviy shoklarga chidamliligini ifodalaydi
Aktivlar rentabelligi	Sof foydaning jami aktivlarga nisbati	Aktivlardan foydalanish samaradorligini ko'rsatadi
Likvid aktivlar ulushi	Tez realizatsiya qilinadigan aktivlar miqdori	Qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish imkoniyatini ta'minlaydi
Kredit portfeli diversifikatsiyasi	Kreditlarning tarmoq va mijozlar bo'yicha taqsimlanishi	Kredit riskining konsentratsiyasini kamaytiradi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Aktivlar sifati bilan kapital yetarliligi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. Muammoli aktivlarning ko'payishi kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlar uchun qo'shimcha zaxiralar shakllantirilishiga olib keladi. Bu esa bank foydasini kamaytirib, kelgusida kapital bazasiga bosim yaratishi mumkin.

2026-yil 1-iyul holatiga O'zbekiston bank tizimining regulativ kapital yetarliligi koeffitsiyenti 18,5 foizni tashkil etgan. 2025-yilning mos davrida bu ko'rsatkich 17,4 foiz bo'lgan.

Birinchi darajali kapital yetarliligi 14,6 foizdan 15,5 foizgacha, CET1 kapital yetarliligi esa 14,6 foizdan 15,0 foizgacha oshgan.

Mazkur ko'rsatkichlarning yaxshilanishi banklarning potensial moliyaviy yo'qotishlarni qoplash imkoniyatlari oshib borayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, kapitalning yetarli darajada shakllantirilishi kredit portfeli kengaygan sharoitda riskka tortilgan aktivlarning o'sishini muvozanatlashtirish imkonini beradi.

Bank aktivlari sifatini ta'minlashda muammoli kreditlarni ular yuzaga kelganidan keyin undirish emas, balki ularning shakllanishiga olib keluvchi risklarni oldindan aniqlash muhim hisoblanadi. Buning uchun qarz oluvchining pul oqimlari, qarzдорlik darajasi, biznes rentabelligi, kredit tarixi, ta'minot sifati va tashqi iqtisodiy omillar kompleks tarzda tahlil qilinishi kerak.

Shuningdek, kredit portfelinin yuqori darajada bir tarmoq yoki bir guruh qarz oluvchilarda konsentratsiyalashuvi aktivlar sifatiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Masalan, ma'lum bir iqtisodiy tarmoqda inqiroz yuzaga kelganda shu tarmoqqa katta hajmda kredit ajratgan banklarning muammoli kreditlari keskin oshishi ehtimoli mavjud. Shu sababli kredit portfelini tarmoqlar, hududlar, mijozlar va kredit turlari bo'yicha diversifikatsiya qilish kredit riskini kamaytirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Aktivlar sifatiga ta'sir qiluvchi yana bir muhim omil – kreditlar bo'yicha ta'minotning sifati hisoblanadi. Garov qiymatining sun'iy ravishda yuqori baholanishi, uning likvidligi pastligi yoki huquqiy jihatdan realizatsiya qilish imkoniyati cheklanganligi kredit qaytmagan hollarda bank zararlarini oshirishi mumkin. Shu sababli garovlarni mustaqil baholash va ularning qiymatini muntazam qayta ko'rib chiqish zarur.

O'zbekiston bank tizimining 2025-yil yakunlari bo'yicha kapital yetarliligi 18,3 foiz, likvidlikni qoplash koeffitsiyenti (LCR) 208 foiz, sof barqaror moliyalashtirish koeffitsiyenti (NSFR) esa 120 foizni tashkil etgan. Shu davrda muammoli kreditlarning ulushi 3 foizgacha pasaygan. Bu kapital, likvidlik va aktivlar sifati ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro uyg'unlik bank tizimining risklarni qabul qilish salohiyatini mustahkamlaganini ko'rsatadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, bank aktivlarining yuqori sifati quyidagi yo'nalishlarda moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi:

- birinchidan, kreditlardan olinadigan foiz daromadlarining barqarorligini ta'minlaydi;
- ikkinchidan, muammoli kreditlar bo'yicha qo'shimcha zaxiralar shakllantirish ehtiyojini kamaytiradi;
- uchinchidan, bank kapitalining yo'qotishlarni qoplashga sarflanishini cheklaydi;
- to'rtinchidan, bank likvidligining yomonlashishi ehtimolini kamaytiradi;

beshinchidan, bankning investorlar, omonatchilar va kreditorlar oldidagi ishonchliligini oshiradi;

oltinchidan, iqtisodiy inqiroz va moliyaviy shoklarga bardoshlilikni kuchaytiradi.

Aktivlar sifatini baholashda raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari ham kengayib bormoqda. Zamonaviy kredit scoring tizimlari, Big Data texnologiyalari va sun'iy intellekt algoritmlari qarz oluvchining moliyaviy holatini nafaqat kredit ajratish vaqtida, balki kreditning butun muddati davomida monitoring qilish imkonini beradi.

Masalan, mijozning hisobvaraqlari bo'yicha pul oqimlarining pasayishi, qarzдорlik yukining ortishi yoki to'lov intizomining yomonlashishi kabi belgilar avtomatik tizimlar yordamida erta aniqlanishi mumkin. Natijada bank kredit muammoli toifaga o'tishidan oldin restrukturizatsiya, qo'shimcha ta'minot yoki boshqa riskni kamaytiruvchi choralarni ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa

Bank aktivlari sifatini samarali boshqarish tijorat bankining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi muhim shartlardan biridir. Aktivlarning yuqori sifatga ega bo'lishi bank daromadlarining barqarorligini ta'minlash, kredit risklarini kamaytirish, kapital bazasini himoya qilish va yetarli likvidlik darajasini saqlash imkonini beradi.

Tahlil natijalari aktivlar sifati va moliyaviy barqarorlik o'rtasida kuchli o'zaro bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Muammoli kreditlarning kamayishi bank foydasiga, kapital yetarliligiga va likvidlik ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, sifatsiz aktivlarning ko'payishi bankning qo'shimcha zaxiralar shakllantirish xarajatlarini oshirib, moliyaviy natijalarini yomonlashtirishi mumkin.

O'zbekiston bank tizimida muammoli kreditlar ulushining nisbatan past darajada saqlanayotgani va kapital yetarliligi ko'rsatkichlarining yaxshilanib borayotgani banklarning moliyaviy risklarni qoplash imkoniyatlari mustahkamlanayotganidan dalolat beradi. Biroq kreditlash hajmining o'sishi banklardan kredit portfeli sifatini doimiy nazorat qilish, yangi risklarning to'planishiga yo'l qo'ymaslik va aktivlarni diversifikatsiya qilishni talab etadi.

Shu sababli kelgusida bank aktivlari sifatini oshirish siyosati muammoli kreditlarni kamaytirish bilangina cheklanmasligi, balki kredit riskini oldindan aniqlash, qarz oluvchilarning moliyaviy holatini uzluksiz monitoring qilish, kredit portfelini diversifikatsiya qilish hamda zamonaviy raqamli risk-boshqaruv vositalaridan foydalanishni qamrab olishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Omonov, A.A., Izbosarov, B.B. and Ghani, E.K. (2026) 'Does Liquidity Risk Impact Asset Quality and Financial Stability? Evidence from Uzbekistan Commercial Banks', *Journal of Risk and Financial Management*, 19(7),
2. Kholmamatov, F.K. (2023) 'Analysis of the Financial Stability of the Banking System of the Republic of Uzbekistan', *Journal of International Finance and Accounting*, 2023(1).
3. Alnabulsi, K., Kozarević, E. and Hakimi, A. (2023) 'Non-Performing Loans as a Driver of Banking Distress: A Systematic Literature Review', *Commodities*, 2(2), pp. 111–130. doi:10.3390/commodities2020007.

4. Vu, T.H. and Ngo, T.T. (2023) 'Bank capital and bank stability: The mediating role of liquidity creation and moderating role of asset diversification', *Cogent Business & Management*, 10(2), Article 2208425.
5. Gulati, R. (2023) 'Beyond the Z-score: A novel measure of bank stability for effective policymaking', *Journal of Public Affairs*, 23(4),
6. Nguyen, T.C. (2023) 'Wholesale funding and bank stability: The impact of economic policy uncertainty', *Research in International Business and Finance*, 65, Article 101990.
7. Trabelsi, E. and Ben Mansour, M. (2024) 'Credit risk and Tunisian bank stability in the Covid-19 wave', *Journal of Economic Analysis*, 3(2), p. 53.
8. European Central Bank (2023) *Asset Quality Review: Phase 2 Manual*. Frankfurt am Main: European Central Bank, Banking Supervision.
9. European Banking Authority (2020) *Guidelines on Loan Origination and Monitoring*. EBA/GL/2020/06. Paris: European Banking Authority.
10. Federal Deposit Insurance Corporation (2026) *Risk Management Manual of Examination Policies*. Washington, DC: FDIC. Section 3.1: Asset Quality and Section 3.2: Loans.